

FÖRORD

Rökstenen borde vid det här laget vara fullt uttydd och tolkad tycker man, med tanke på alla forskningarna som gjorts. Den språkliga delen är sedan långt tillbaka översatt. De ord, som fortfarande är olösta eller tveksamma, får tydas på det sätt, som bäst passar in i helhetstolkningen.

Vad runristaren hade för syfte med sin runsten, och inskriftens innebörd, där har fortfarande, enligt min mening, ingen tillfredsställande förklaring framkommit. En del forskare har endast plockat vissa bitar i inskriften, och tolkat dessa. För att få en så säker tolkning som möjligt, så måste hänsyn tas till hela innehållet, och strofernas inbördes relationer.

Ett av mina mål är att få med allt, som kan ha samröre med runstenen, men möjligheten att något saknas finns givetvis.

Boken inleds med en allmän beskrivning av runorna; avsikten är att några speciella förkunskaper ej skall behövas, för att förstå boken.

Mantorp i januari 1981
Conny L A Petersson

RUNORNA

Runalfabetet eller futarken som den egentligen kallas, härstammar troligen från sydosteuropa, där det förmodligen uppstått genom påverkan från de grekiska och romerska alfabetena.

Därifrån spreds runorna norrut, och kom till Norden på 200-talet. De skriftlärd under vikingatiden trodde däremot på Oden som upptäckaren av runorna. En inneboende magisk kraft hade de också, antog man då, vilket vissa runstenar omtalar.

Sten lär inte ha varit det huvudsakliga ristningsunderlaget, även om det nästan är det enda som bevarats till vår tid. Trä, näver och skinn torde ha varit de vanligast förekommande för runskriften. Säkert var det en och annan ristare, som fick idén att forma till lerplattor och stämpla in runtecken med ett skruvmejselliknande verktyg. Den metoden borde ha gått betydligt fortare än ristningsarbete i trä. Lerplattorna behövde inte brännas, varför de med tiden upplöstes och återgick till lerstadiet.

Runstenar restes av flera orsaker, det mest vanliga: en minnessten efter någon död anförvant. Ibland var den ett äreminne över en persons goda gärningar. Ett gott eftermäle var särskilt viktigt på den tiden. En vädjan till Gud att efter döden bli mottagen i hans rike var en annan orsak. Ristningar tillblivna före den kristna tiden, kunde vara riktade till Asarna. Mytologiska händelser i ord och bild förekom också.

Mycket möjligt är att folk med lägre anspråk och mindre resurser reste »runstenar» av trä. Men monument av det slaget har i så fall givetvis förstörts av röta.

Närmare tre tusen bevarade inskrifter avslöjar en hel del om dåtidens språk, samt hur de förändrades under den nästa tusenåriga runskrifts-epoken.

ƒ ƚ þ a r k g w h n i j p e R s t b e m l n g d o

f u þ a r k g w h n i j p e R s t b e m l n g d o

Den urnordiska runraden

Det urnordiska runalfabetet eller futarken som det egentligen kallas efter de sex första runorna. Sannolikt har det uppstått i sydöstra Europa, genom påverkan från romarnas och grekernas alfabet. På 200-talet e. Kr. hade runskriften spritt sig till Norden.

ƒ ƚ þ a r k h n i a s t b m l R m

f u þ a r k h n i a s t b m l R m

Normalrunor – Danska runor

Ovanstående futark med sexton runtecken, började under 700-talet ersätta den urnordiska. Det fornnordiska språket ändrades under denna tid, och runornas många olika ljudvärden var ej behövliga, varvid en omarbetad futark togs i bruk. Språket blev nu mera lättstavat än tidigare, med det skulle senare visa sig svårläst också. Flera av runorna fick täcka mer än ett ljud. ƒ läses även som o, y, ö och v. ƚ läses även som g. l läses även som e och j.

þ nasalerat a (näsljud) R palatalt r (tungrots-r).

De flesta av våra runstenar har ristats med normalrunor.

ƒ ƚ þ a r k h n i a s t b m l R

f u þ a r k h n i a s t b m l R

Kortkvistrunor Svensk-norska runor

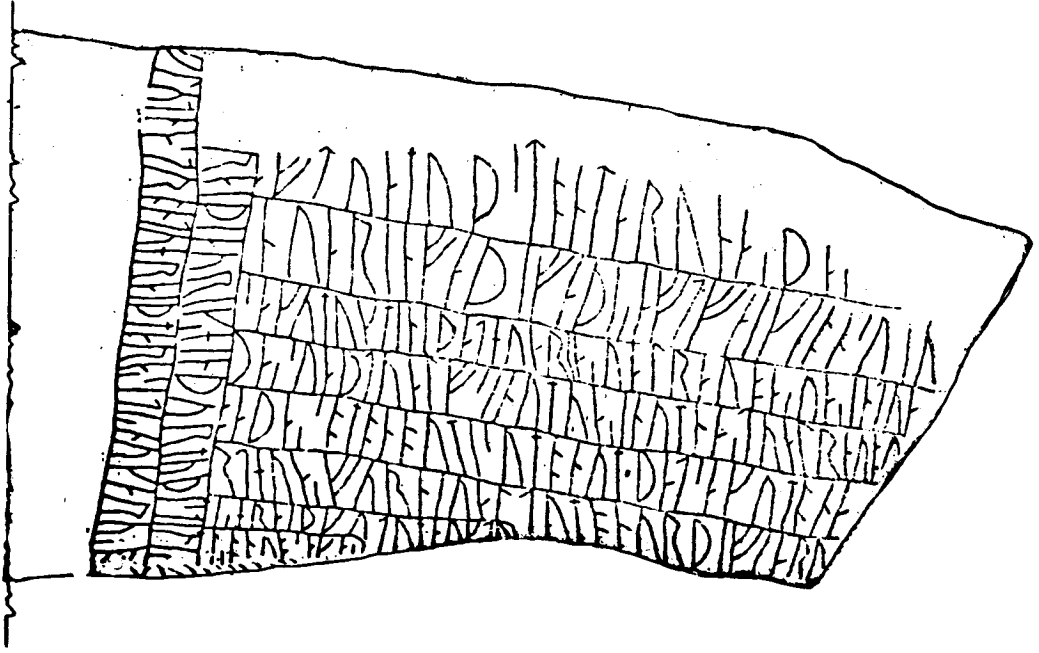
Kortkvistrunorna kallas ibland även Rökrunor, på grund av Rökstenens stora innehåll av denna skrift. De är en förenkling av normalrunorna, och underlättade därför ristningsarbetet.

RÖKSTENEN

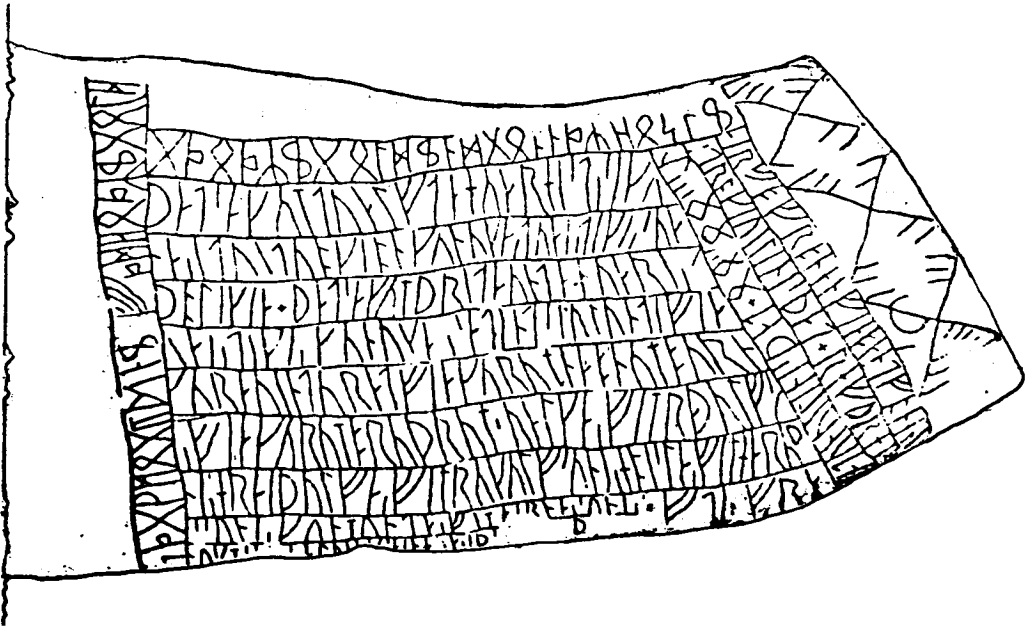
**Ett dokument från 800-talet
berättar**

CONNY L A PETERSSON

Framsidan

Baksidan

INLEDNING

På 800-talet restes runstenen i Rök. Mannen bakom inskriptionen – Varin – reste den till minne av sin son – Vämod. Men efter minnesrunan följer ett flertal »sagor», som endast är dunkla antydningar av det Varin kände till. En del av dem har han dolt med lönnrunors hjälp.

I många år har det funnits olösta gåtor kring Rökstenen. Ordet NIT som inte kunnat anknytas till någon mening, är en sådan gåta. De tjugo konungarna har också satt myror i huvudet på forskarna. Ett annat problem är när runristaren plötsligt hoppar från »det andra» till »det tolfte» när han uppräknar händelser, som nämns på stenen.

Jag hoppas, att i denna bok, kunna ge svar på nämnda mysterier.

Inskriften har jag valt att fördela på nio sagor, en indelning som för mig verkar naturlig, för att sedan tolka varje saga separat innan slutresultatet presenteras.

Uppställd utanför kyrkogården vid Röks kyrka, Ödeshögs kommun, Lysings härad i Östergötland.

Med tanke på att världens längsta runskrift finns inristad i Rökstenen, så förstår man det stora intresset för densamma. Sommartid har prosten i Rök ordnat med daglig guidning, för det stora antal turister, som besöker platsen, både kyrkan och runstenen ingår däri.

Lämningar från sten, brons och järnålder vittnar om tidig mänsklig aktivitet i och kring Rök. Runstenar finns i Heda fyra kilometer öster om Röks kyrka, liksom drygt tre kilometer österut. En nu försvunnen runsten lär ha påträffats under gamla kyrkogolvet vid tiden för nya kyrkobyggnaden.

Under medeltiden murades Rökstenen in i en då uppförd tiondebod på kyrkogårdens sydvästra hörn. 1843 revs gamla kyrkan och boden, varvid runstenen murades in i södra väggen i nya kyrkans vapenhus. Men redan 1862 togs den ur kyrkan och restes utanför ingången till kyrkan. 1933 var det dags för femte uppställningsplatsen – den nuvarande. Samtidigt uppfördes ett tak vilande på fyra spånklädda pelare, över runstenen, som skydd för vädrets makter. Vintertid omges det hela av löstaggbara väggar: det gäller att bevara detta märkliga monument med världens längsta runskrift.

Runstenen omnämnd första gången 1624 av Buræus. Broocman skriver 1760: af gamla minnesmärken är uti kyrkobodsmuren en runsten insatt, som är alldeles obegriplig och oläslig.

År 1862 började forskningen, men först 1910 var den språkliga översättningen nästan fullbordad i och med att normannen och språkprofessorn S. Bugges avhandling »Der Runenstein von Rök» utgavs postumt. Sedan dess har åtskilligt skrivits i form av tidningsartiklar och korta inlägg i böcker.

Varin framför sin dikt om Tjodrik i fornyrdslag, det allittererande episka versmått, i vilket den isländska Eddans flesta dikter är avfattade. Även i övrigt förekommer poetiska omskrivningar och allitterationer.

De flesta forskare är överens om Rökinskriftens ålder. Runorna har jämförts med runristade föremål från det i Norge framgrävda Gokstadskeppet, som i sin tur kunnat ålderbestämmas. De många ålderdomliga språkformerna styrker ytterligare tidsbestämningen. 830-talet har ansetts som en trolig tidpunkt för ristandet men kan också ha ristats mot slutet av samma århundrade.

Fyndplatsen för stenblocket är en annan intressant fråga. Varin har nog knappast funnit stenskivan fritt liggande i naturen. Om så varit fallet, borde inlandsisen på någon sida ha rundslipat blocket. Det mest troliga är att det hängt ihop med ett bergmassiv, men varit mycket löst kopplat till detsamma. Norr om vägen E4 är stentillgången obetydlig, medan bergsknallarna ligger relativt tätt söder om vägen, bestående av en rödgrå porfyrisk granit. Men 1,8 kilometer sydost om Rök finner man samma finkorniga granit som runstenen består av.

Runstensens höjd är 3,82 meter därav 1,25 meter under mark, dess största bredd 1,38 meter och genomsnittliga tjockleken 0,32 meter. Det ljusgrå stenmonumentet väger nära 4,5 ton.

Ett sedan länge övergivet stenbrott vid torpet Eje, där samma granitart, som Rökstenen består av, påträffats.

Kartan innefattar de platser, som kan ha samröre med Rökstenen.

aft Uamup stanta runar þar
 in varin fapi fapir aft faikian sunu
 sakumukmini þat hvariaR Valraubar varin tuar
 þar suaptualf sinum varin umnar t ualraubu
 þabar samana umisum anum þat sakum ana-
 rt hvar fur niu alkum
 miR hraibkutum auk tu an urpi fiaru
 miR anub sakar

flutna strantu hraipmarar fir m karre a

þraib iavrikr hin þunupi stilar

kuta sinum skialti ub fatlabr skati marika

EFTER VÄMOD STÅNDA RUNOR DESSA.
 MEN VARIN SKREV FADERN EFTER DÖDE SONEN
 JAG SÄGER ETT FOLKMINNE VILKA STRIDSBYTENÄ VAR TVENNE
 DESSA SOM TOLV GÅNGER VAR TAGNA SOM STRIDSBYTEN
 BÅDA SAMTIDIGT FRÅN ÖMSE MEN DET SÄGER JAG SOM DET ANDRA
 VEM FÖR NIO SLÄKTLED S
 HOS REIDGOTERNA OCH HÄN DOG E-DAN MISTE LIVET
 DÄR TILLFÖLD AV SIN SKULD

ÖVER REIDHANS SRELD NU SITTER HAN RUSTAD PÅ SIN GOTISKA HÄST

LUDRIK DEN ALDRIG SÖRRIGENS KONUNG RÅDE

DE NIO SAGORNA

De tolv stridsbytena

Sagum mogminni þat hværiaR valraubaR vaRin tvaR þaR, svað tvalf sinnum vaRin numnaR at valraubuR baðaR saman a ymissum mannum.

Jag säger det folkminnet vilka de två stridsbyten voro, som tolv gånger togos som stidsbyten, båda på en gång från ömse män.

Förmodligen var det folk inom Varins hövdingadöme, som då för länge sedan utfört de krigiska bedrifterna. Men med tiden förvrängdes händelsen och bättrades på, allt för att skapa ett gott eftermäle.

Han som miste livet hos Reidgoterna

þat sagum annart hvaR fur niu aldum an urði fiaru meðr Hraioðgutum, auk do meðr hann umb sakaR.

Jag säger som det andra, vem som för nio släktled sedan miste livet hos Reidgoterna, och han dog hos dem till följd av sin skuld.

Hämnd hade blivit uttagen; en farlig fiende hade mist livet – avrättad av Vämods förfäder i tjänst hos Tjodrik.

Nio släktled hade passerat, troligen en symbolisk tidsrymd. I gamla tider kunde enligt folktron, ett sagoväsen kallad bjäran suga ur bonden och hans folk och få i nionde led.

Tjodrik

Reð þioðrikR, hinn þurmoði, stilliR flutna, strandu HraioðmaraR. SitiR nu garuR a guta sinum, Skialdi umb fatiaðR, skate Maeringa.

Tjodrik den djärve, sjökrigares hövding, rådde över Reidhavets strand. Nu sitter han rustad på sin gotiska häst med skölden i rem, Märingars främste.

Framsidan avslutas med minnesrunan över Tjodrik, hos vilken personerna i sagorna ett och två tagit värvning. Men när stenen ristas, har konung Tjodrik för länge sedan, nio släktled, intagit sin plats i Odens Valhall.

I Östgoternas rike styrde i slutet på 400-talet och fram till år 526 kung Teoderik den store. I de nordiska sagorna blev denne konung ihågkommen under namnet Didrik av Bern – Bern var nordbornas namn på det Verona, som var centrum i det östgotiska riket. Rökstenens Tjodrik, bör av allt att döma vara identisk med Teoderik.

De senare årens utgrävningar av Helgö i Mälaren vittnar om svenskarnas förbindelser med kontinenten under 400- och 500-talen. Ett sjuttioal romerska mynt från den tiden har hittats, flera av dem är präglade av Teoderik den store – härskaren i det östgotiska riket. Därför är det mycket möjligt att även Varins förfäder haft kontakter med Teoderiks folk.

Där valkyrian ser föda

þat sagum tvalfta, hvar hæstR se GunnaR etu vettvangi an, kunugaR tvaiR tigiR svað a liggia.

Det säger jag som det tolfte var gunns häst ser föda på slagfältet, där tjugo konungar ligga.

Slagfältet där Odens utsända väljer ut djärva kämpar. Med häst avses här en varg. Enligt dåtida tro kom nämligen Valkyrian ridande på en varg.

De tjugo konungarna

þat sagum þrettaunda, hvaiR tvaiR tigiR kunungaR satin at Siolundi fiagura vintur at fiagurum nampnum, burniR fiagurum brøðrum. ValkaR fim, Raðulfs syniR, HraioðulfaR fim, Rugulfs syniR, HaislaR fim, Haruos syniR, GunnmundaR fim. BiarnaR syniR.

Det säger jag som det trettonde, vilka tjugo konungar som sutto på Själland under fyra vintrar, med fyra namn, söner av fyra bröder. Fem valke, Rådulvs söner, fem Reidulv, Rugulvs söner, fem Haisl, Hords söner, fem Gunnmund, Björns söner.

Striderna utkämpades på Själland. Om Östgotarna inte varit inblandade

så hade väl händelsen inte upptagits på runstenen; det hade knappast hedrat Vämod eller hans ätt.

Vi vet att svearna hade kontakter med danskarna under forntiden, och Östgötarna torde inte ha varit annorlunda. Östergötland skall ha haft en särställning i Götariket, och Östersjöstranden möjliggjorde en sjöresa på cirka fem dagar till Själland.

Kung Anund skall med danskarnas hjälp ha plundrat Birka någon gång tiden mellan Ansgars två besök i Sverige. I början av 800-talet flyr en del danska stormän och deras konung Godfred till svearna på grund av tronstrider i Danmark. Svear och danskar var tydligen goda vänner. Kan de verkligen ha plundrat svearnas eget Birka?

Samtida med Varin var Ansgar, som då anlände till Birka. Av gammal hävd har detta Birka placerats på Björkönen i Mälaren, men det finns en del forskare som anser att det var till Östergötland han kom. Det finns en hel del, som pekar på detta. Bekant är det ju att kung Björn tog emot Ansgar. Om teorin stämmer, fanns det alltså en kung i Östergötland, kung Björn, samtida med Varin. Det kanske var Östergötland, som de båda plundrat, tyranniserat och försökt ta herraväldet över.

Fyra mil öster om Rök ligger Valkebo härad. Under medeltiden förekom stavningen Walkarbo, vilket kan jämföras med Rökstenens »Valkar» — de fem konungarna med namnet Valke.

Är det östgötska häradshövdingar Varin återger i sin ristning? Kungarna har fyra namn. Östergötland måste någon gång bestått av fyra härader, för att från början ha varit noll. Under medeltiden fanns tjugo härader, kanske så också under Varins tid. Är det här ifrån som kungarna blivit tjugo?

Kan det ha varit tjugo östgötska häradshövdingar, som enligt Varins åsikt drog ut i strid mot danskarna på Själland. I fyra år höll striderna på och en plats i Odens Valhall var given ansåg Varin.

Händelsen kan ha ägt rum en mansålder innan Varin ristade in densamma. Runristaren har väl sedan bättrat på sagan ur poetisk synpunkt.

Ingvaldsättlingen

Sagum mogminni þat, hvaR Inguldinga vaRi guldinn at kvanaR husli.

Jag säger det folkminnet, vem av Ingvaldsättlingarna som blev gäldad genom en hustrus offer.

I en bys utmarker fick vem som helst nyodla och anlägga gård, som fick namn efter anläggaren och ofta slutändelsen torp. När en gård hade flera söner så flyttade väl en del av dem ut till utmarkerna.

Ingvaldstorp kan ha varit en utgård, och i så fall till det närbelägna Hejla, vilket är ett uråldrigt namn. Det saknar de yngre ortnamnens ändelser på stad, torp, ryd etc.

Nybyggaren Ingvald har troligen kommit från Hejla. En av hans söner blev gäldad genom en hustrus offer.

De övriga lönnraderna talar om guden Tor och de övernaturliga människorna Sibbe och Vilen. Det ligger därför nära att även uppfatta Ingvaldsättlingen och hans hustrus offer, som något över vanliga människors möjligheter. En kvinna offrade för att en man skulle få någonting. Varför gav mannen ej själv offret? Varför denna enda kvinna bland stenens aderton manspersoner. Kan det ha varit en jungfrufödsel, som hade hänt i Ingvaldstorp? Var denna händelse Varins önskedröm, eftersom den återopades?

VARINS ANVÄNDANDE AV DE URNORDISKA RUNORNA

Strofen om Ingvaldsättlingen uppdelas på två rader, den första med elva runor på vardera sidan om ett trädliknande tecken. Andra raden har tjugofyra runor, alltså samma antal runor som den futark varmed raden är skriven. Men egentligen är det bara sex skrivtecken som helt överensstämmer med den urnordiska futarken av de tretton olika sorters tecken, med vilka sagan har blivit inristad.

Med två av gammelrunorna har Varin tillämpat förskjutningschiffer. Alla ʀ (a) har utbytts mot þ (p) vilken då blir den urnordiska futarkens framförvarande runa. l (i) har utbytts mot ʒ (j) enligt samma system.

Ristaren använder gammelrunorna efter samma stavningsprinciper som med kortkvistrunorna, ʀ som o, u, och v osv.

Varin äger god kännedom i futarkens uppbyggnad. Han kände till runornas placering i den urnordiska runraden. Vidare använder kan sig av både normal- och kortkvistrunor.

Runan þ hade en demonisk verkan, och var ett fruktbarhetstal enligt dåtida uppfattning.

De runor som ej överensstämmer med urnordiska futarkens runor eller dess fonetiska ljudvärden.

Runa ʀ antal 1, runa ʒ antal 2, runa ʀ antal 3, runa þ antal 3, runa ʒ antal 5, runa þ antal 6.

En av gårdarna i Ingvaldstorps by.

De två raderna där Ingvaldsättlingen omtalas visas grafiskt på nästa sida. Samtidigt visas en numeriskt intressant detalj. På övre raden finns sju runor med samma ordningsföljd som den nedre raden. Den övre föregås av femton tecken, och den nedre följs av lika många tecken. Slumpen? Döljer lönnrunorna ytterligare lönnrunor utanför sitt eget system?

DE TVÅ RADERNA MED URNORDISKA RUNOR

den vågräta raden

sagum		nogminni					pat		hvaR		Inguld-	
h	p	x	l	h	t	s	p	h	h	s	x	r
s	p	g	w	m	n	j	p	m	h	o	p	r
a	u					i	a			e		l
					n							
s										R		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
											14	15

läses som:

direkt översatt:

ljudvärde:

kortkvistrunor:

normalrunor:

den lodräta raden

inga		vaRi		guldinn					kvanar			husli					
x	p	l	s	x	l	h	s	t	h	x	h	t	p	h	h	s	l
g	p	o	p	r	j	g	o	l	m	g	o	s	n	p	r	h	o
a	a		a		i								a				l
									n		s	n			R		
									1	2	3	4	5	6	7	8	9
																	10
																	11
																	12
																	13
																	14
																	15

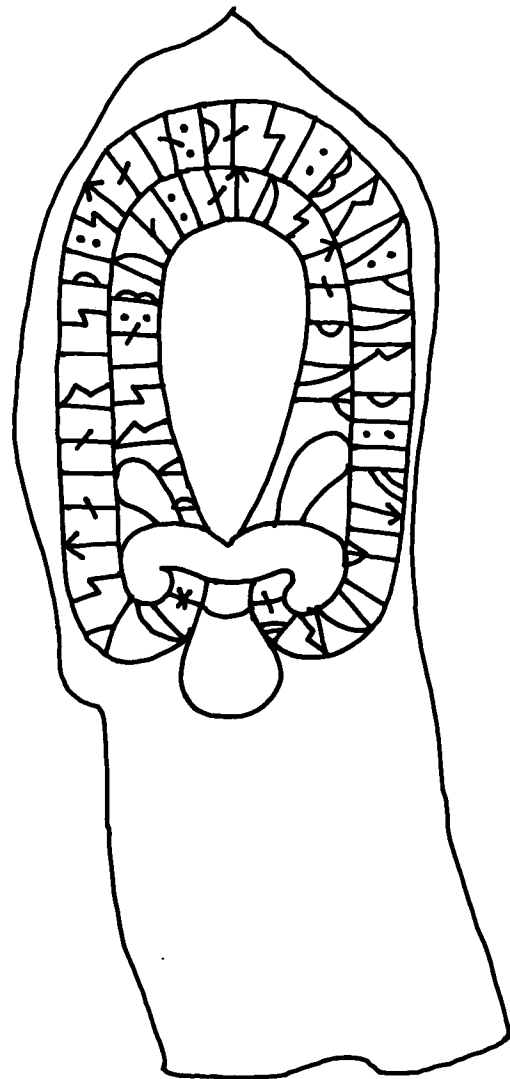
läses som:

direkt översatt:

ljudvärde:

kortkvistrunor:

normalrunor:

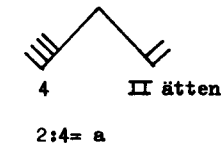
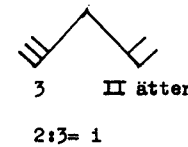
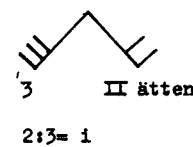
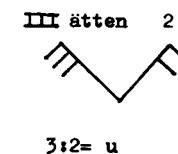
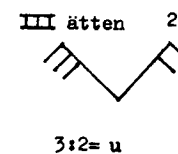
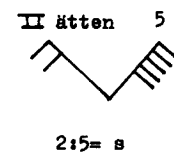
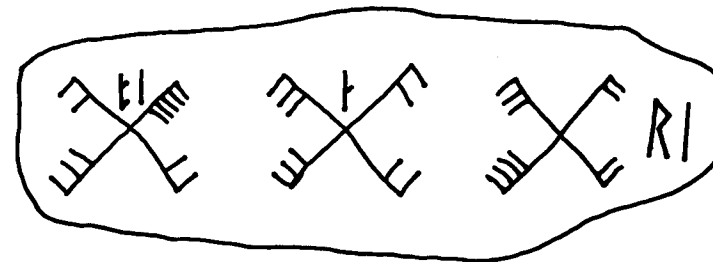

Runstenen i Heda, som lyder: Holmsten reste sten denna, bro gjorde efter Myra fader sin, bodde Jättestad. Rökstenens IATUN har samma stavning, som Hedastenens IATUNstapum.

KVARNVINGESCHIFFRET

Varje kors bildar två runor, en i de två övre vingarna och en runa i de nedre. I vissa av korsen är kortkvistrunor inlagda. Varje enskilt kors läses ihop med dess löst inlagda runor, som framgår av de följande bilderna.

Ovansidan

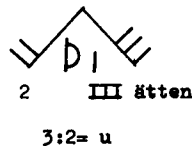
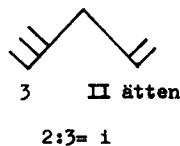
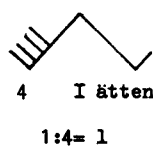
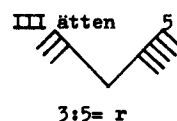
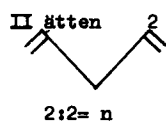
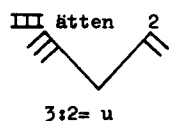
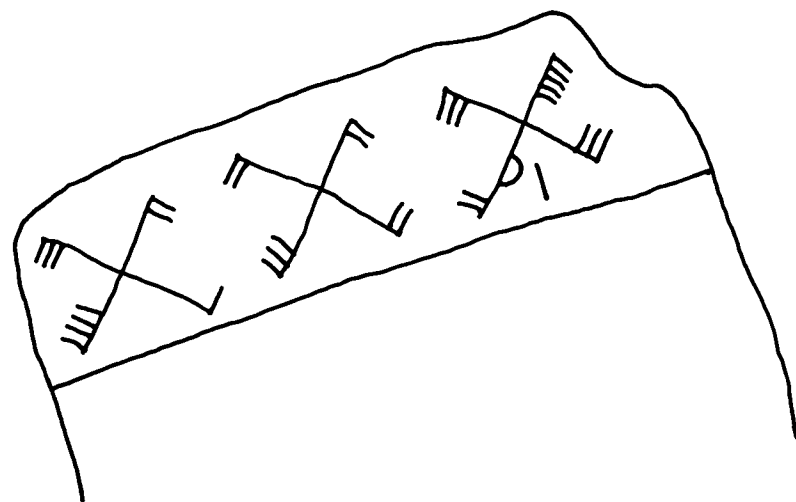

b
s
i

a
u
i

u
a r i

vilket läses som: Sibbi Viavari= Sibbe från Vi

u

1

n

1

r

u

p R

vilket läses som: ol nirøR = avlade nittioårig.

Sibbi viavari ol nirøR.

Sibbe från Vi avlade nittioårig.

Runstensens toppdel har tolkats på flera olika sätt: »Sibbe ristade stenen» har framförts, men det är svårt att då tolka resten av meningen. Till de vanligaste översättningarna hör: »Sibbe vi-föreståndaren» och »Sibbe från Vi». Det som här måste gälla, är det som bäst passar in efter den slutliga tolkningen.

Norr om sjön Tåkern i Dals härad ligger Väversunda, vars namn, av somliga forskare, har jämförts med Rökstenens viavari.

Dialekten i Dals härad är vad beträffar a-målet detsamma som i Lysing. De två nämnda häraderna hade under medeltiden gemensam häradshövding. Det här styrker givetvis ovanstående hypotes. Men Dal tillhörde likväl Aska härad under denna tid.

Det är kanske mera troligt att Sibbe hört hemma i Lysings härad.

På 1600-talet fanns 2 1/2 kilometer söder om Röks kyrka, en gård med namnet Sebbery, en dialektal form av Sibberyd. Ryd betyder röja – anlägga. Ortsnamn med slutändelsen ryd har troligen börjat användas under vikingatiden, men först under medeltiden har namnet spritts mera allmänt. Namnändelsen ryd har tidigare även stavats ri. Kan möjligen de två sista runorna ri i ordet uiavari tolkas som ryd: det ryd som senare fick namnet Sibberyd efter den man som hållit till där – Sibbe den nittioåriga avlaren?

Idag finns lämningar i form av en gråstensgrund kvar av det nu uttraderade Sibberyd. Måttet på sockelns minsta längd verkar vara 4,2 meter. Lite tegelstensrester efter murstocken finns också; ett handgjort sådant, lite större än nutida tegel.

De sista människorna som hade sin boning här, skall ha varit två föräldralösa barn, men ingen verkar idag veta vad stället hette. Idag växer fullvuxna granar i det som en gång var gården Sibberyd.

Om Sibbes vi legat där Röks kyrka nu ligger, så hade nog inte Varin uppgett Sibbes hemort. Det står ju inte på stenen var Vämod eller hans far bodde. Deras hem låg givetvis i närheten av runstenen. Stenens plats omtalar alltså var de hörde hemma.

En gård vid namn Disivid, 3 kilometer från Röks kyrka, är det enda orts-

namn i trakten där namnändelsen vi ingår, vilket betyder kultplats. Vid detta Disevid finns också en stor gravhög där någon mäktig man måste vara höglagd. Sibbe var en mäktig man . . .

Över fyrtio år torde kvinnan inte ha varit då hon födde barnet åt Sibbe. Om han sammanlevt med henne sedan hon var femton år gammal, så var Sibbe i sextiofemårsåldern när han träffade henne. Hade han varit yngre, så hade kvinnan blivit för gammal, för att kunna föda honom något barn, när han blev nittio. Alltså måste Sibbe ha varit en man med hög rangställning, enär denne åldring kunde erövra en så pass ung hustru.

Sibbe, forndansk kortform av Sigbjörn.

Mäktiga ekar inringar den höglagde stormannen. »Disevi kulle».

Uppförstoring av Rogiers karta. Pilen visar Sibberjds läge.

2:5 2:4 3:6 3:2 1:3 3:2 3:6 1:3 2:3 2:2 2:3

 s a k u m u k m i n i

 sagum mogminni

 jag säger ett folkminne

3 3 3 2

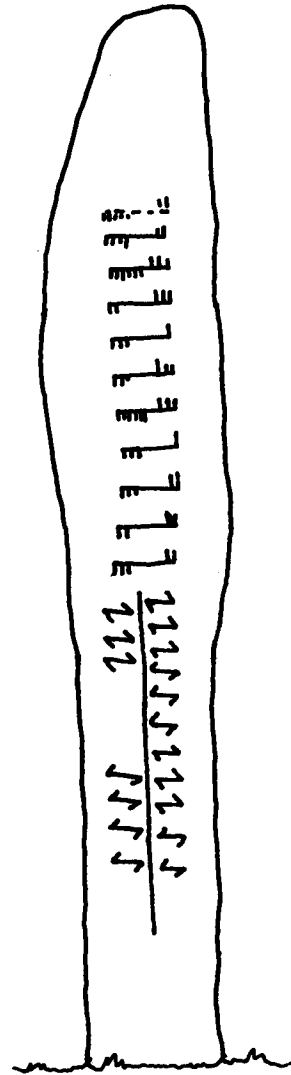
 3 5 3:2

 p u

 r

 pur

 Tor

Tor

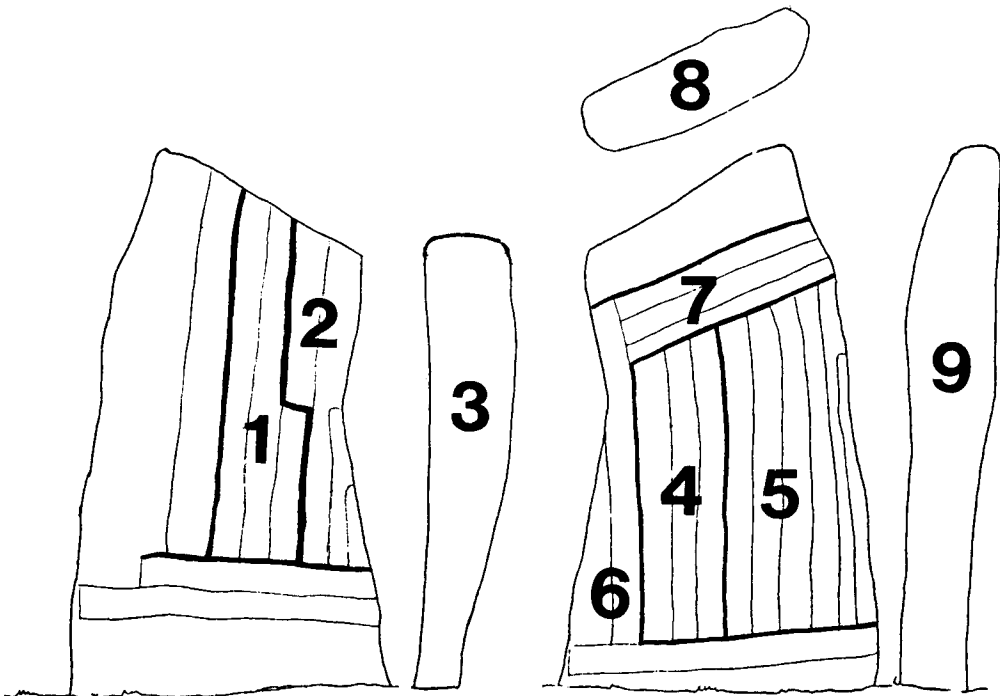
Sagum mogminni: þor.

Jag säger ett folkminne: Tor.

Varin menar av allt att döma här guden Tor. Ett ord räcker här. Om namnet Tor åsyftat en mänsklig varelse, borde en händelse ingått i meningen, som visat de gärningar, vilka föranlett hans upptagning på runstenen. De övriga sagorna däremot, framhåller individernas gärningar. I motsatsförhållande står också läsriktningen. All möda som är nedlagd på ett sådant monument som Rökstenen, talar för Varins åtgärd. Guden Tor ansågs under forntiden vara en beskyddare över runstenar.

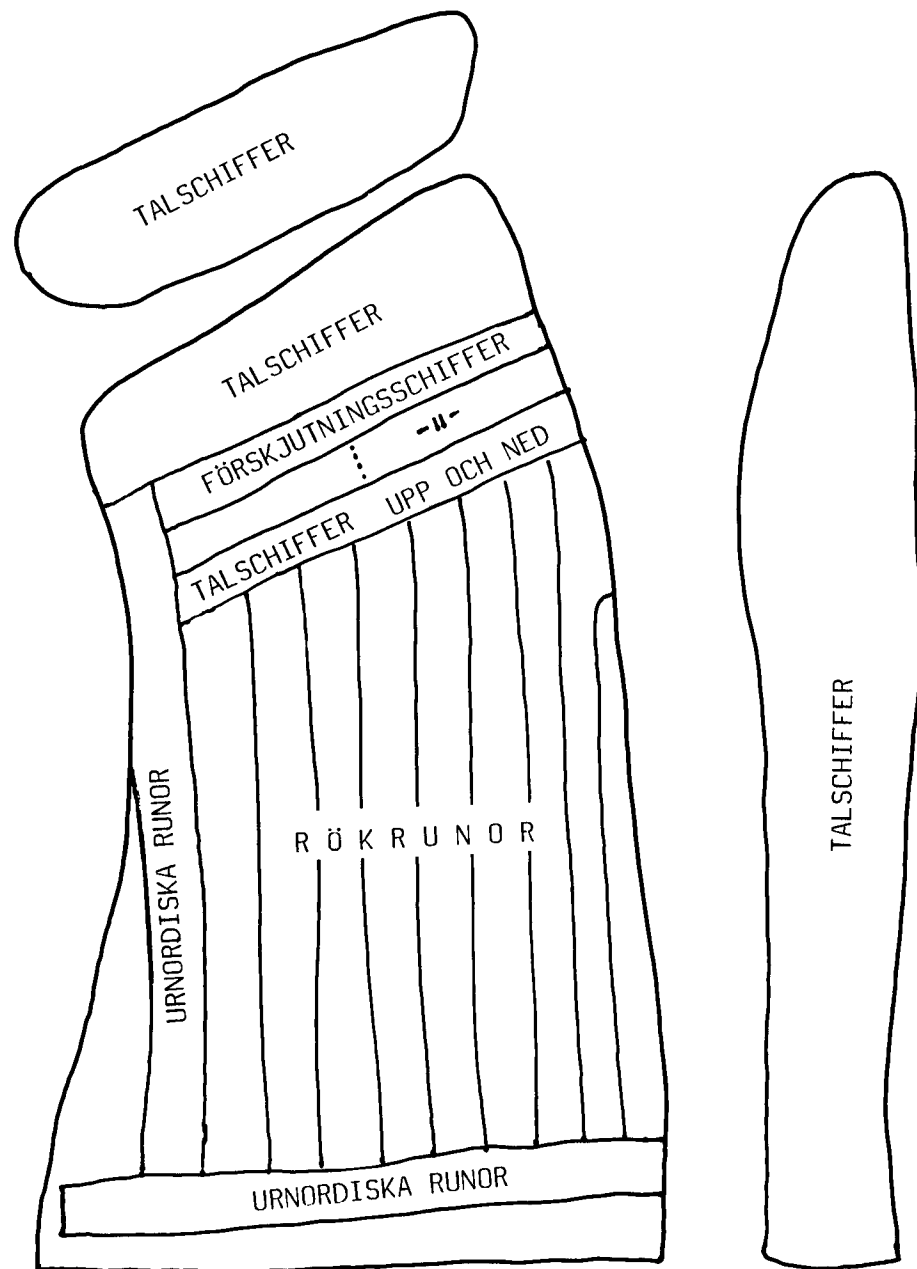
Ett skydd för en minnesstens bestånd har alltid existerat. Ett tidigt exempel är Björketorpsstenen, skriven med urnordiska runor på 400-talet där ristaren uttalar förbannelser över den som vågar röra minnesmärket. Gravstenar har långt senare hotat med Guds vrede över dem som rubbar kvarlevorna och därmed stenen. Även idag förekommer åtgärder för att skydda minnesstenar från utplånande, men på ett annat sätt.

DE NIO SAGORNAS PLACERING PÅ STENEN

- 1 De tolv stridsbytena
- 2 Han som miste livet hos Reidgoterna
- 3 Tjodrik
- 4 Där valkyrian ser föda
- 5 De tjugo konungarna
- 6 Ingvaldsättlingen
- 7 Vilen, som kunde slå en jätte
- 8 Sibbe
- 9 Tor

LÖNNRUNORNAS PLACERING

LÖNNRUNORNA

Varin har först använt sig av flera olikformade sätt för att som man först föreställer sig, göra texten så svårläslig som möjligt och därmed dölja vissa saker.

Det är inte vissa ord som döljs, eftersom »sagumogmini» sätts i schiffer på tre ställen, men visas ju helt öppet i Rökskrift på framsidan. Händelsens plats i tiden spelar heller ingen roll, Vämod tillhörde nuet, men Tjodrik det förflutna, båda i Rökskrift. Det var inte för att briljera eller visa sina kunskaper, som Varin gjorde det här. Kände folk redan till schiffer, så beundrade de väl knappast detsamma, och kände de inte till det så fanns det heller inget att imponeras av. Att rista några »kråkor» kunde ju vem som helst göra. »Vilen är det» vänds sista gången upp och ner, vilket inte försvårar läsningen.

Eftersom det egentligen inte fanns något att dölja, varför använde han sig då av lönnskriften? Man får uppfattningen att stenen var rest för att läsas, och hela inskriften då skulle varit så lättläst som möjligt.

Den enda förklaringen är magiska orsaker. Användandet av runor och bokstäver utan läsbart sammanhang har även i senare tid förekommit i lönnformler, men avtog väl i och med att läskunnigheten började bli allmän. Bokstäver var givetvis mer magiska på den tiden, då folk som regel var analfabeter. Det okända förde tanken till trolldom och magi.

Slutsatsen blir följande: Minnesrunan över Vämod och Häradsmedborgarnas forna gärningar, ristat med Rökrunor, var avsett att läsas av vanligt folk. Lönnrunorna däremot var riktade till gudarna. Runorna var ju från gudarna komna, och de förstod givetvis all slags runskrift.

Runstenens toppdel, 2 1/2 meter över mark, kunde folk överhuvudtaget inte se, vilket ytterligare styrker ovanstående teori.

I viss mån utnyttjade Varin också schiffret för att uppnå talen elva och tjugofyra.

TAL SOM ÄR SÄRSKILT FRAMTRÄDANDE

Följande tal är särskilt framträdande inom inskriptionen: fyra, nio, elva och tjugofyra.

Texten i de lodräta raderna med Rökrunor fördelas på fyra sagor.

Fyra rader innehåller tjugofyra runor.

Fyra lönnrader där lönnskriften är baserad på runornas placering i ätterna.

Fyra övriga lönnrader.

I lönnskriften döljs fyra namn: Sibbe, Ingvald, Tor och Nid.

Fyra folkminnen med fyra olika skrifttyper, riktade åt fyra olika håll.

Vidare omtalas fyra bröder med fyra namn.

De tjugokungarna med fyra namn som vistades på Själland fyra vintrar.

Fyra taget fyra gånger är sexton, vilket var ett magiskt tal.

De rader där Vilen och hans bragd omtalas, delas runorna upp så att 24 runor hamnar på varje rad. När han kommer till tredje upprepas »Vilen är det» för att fylla ut raden. »Nit» sätts om till talschiffer på ett sådant sätt att talet 24 bildas även här. Därmed har Varin tre gånger upprepat det magiska talet 24, samma antal runor som i den urnordiska futarken.

En trefaldig inristning av samma runa förekommer på en del andra runstenar och runinskrifter.

Trefaldig upprepning förekommer ofta i trollformler, uppteckande i magiböcker, som kloka gummor och liknande förr använde sig av.

Tre uppräknings av talet tre förekommer i gamla svartkonstböcker. Tre taget tre gånger ger (analogt med talet fyra) alltså nio, vilket jag ska gå in närmare på.

TALET NIO

Vid offerritualer under vikingatiden var iakttagandet av talet nio särskilt allmänt. I Uppsala forna hednatempel offrades nio stycken av allt levande hankön vart nionde år i nio dagar. Vid offerplatsen på Själland offrades nittionio människor, och lika många hästar.

I mytologin förekommer detta tal på åtskilliga ställen, likaså i de forntida sagorna. Här följer några exempel. Odens ring draupner, som var nionde natt alstrade åtta nya ringar. Efter nio nätter i Borres lund stämde Oden möte med Frö. Vidare lät Oden hänga sig i nio dagar och nätter i det väldiga trädet Yggdrasil med de nio världarna, för att få reda på runornas hemlighet.

Nio kvinnor födde guden Heimdall.

På yttersta dagen, Ragnarök, stapplar Tor nio steg innan han kvävs av Midgårdsormens andedräkt.

Man får uppfattningen att ingenting kunde göras utan någon form av inblandning av talet nio. Även Rökinskriften genomsyras av ovanstående tal.

RÖKSTENENS SAMBAND MED TALET NIO

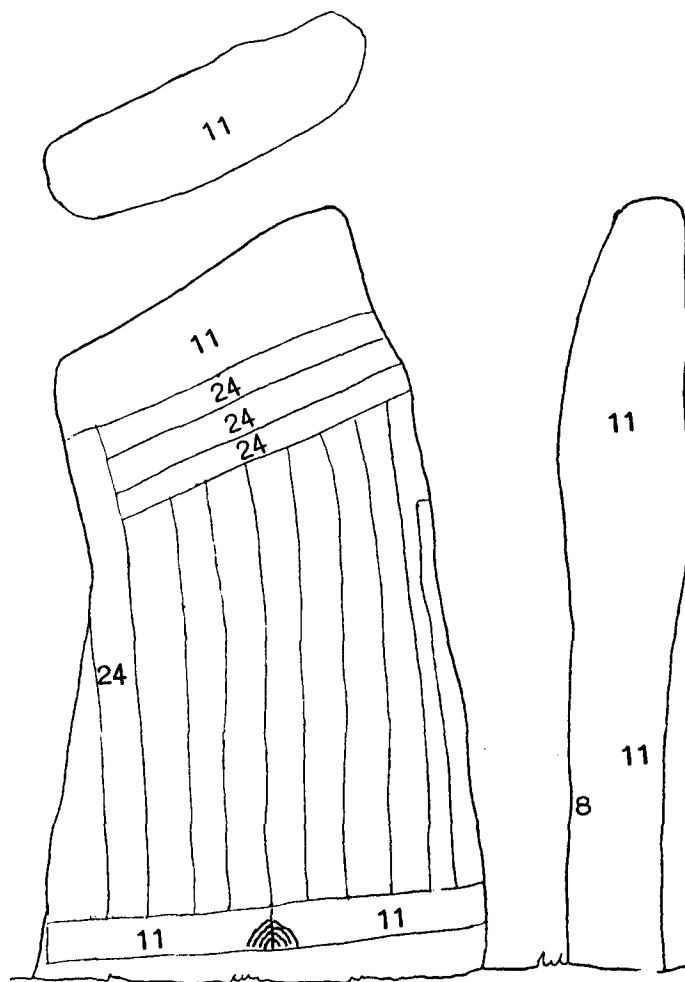
Såväl fram- som baksidan har nio lodräta rader med rökrunor. Hela ristningen består av nio sagor. På stenens framsida talas det om nio släktled, vilket torde vara en symbolisk tidsrymd. Varin numrerar denna saga som den »andra», men hoppar sedan över nio tal för att sedan fortsätta med det »tolfte» och »trettonde». Drar man sedan nio ifrån det »tolfte» respektive det »trettonde» återstår tre och fyra, vilket ger en korrekt nummerföljd efter det »andra».

Sibbe avlade nio tiotal år gammal.

Det hela tyder på att även Varin använde sig av det magiska talet nio, och förstärkte därmed runstenens syfte.

De två raderna om Sibbe innehåller elva runor på vardera raden. Den nedersta raden avdelas med ett trädliknande tecken, så att sagumogmini hamnar på ena sidan med sina elva runor, och resten av texten på andra sidan med elva runor. Runstenens kortsida börjar: sagumogmini, elva tecken, raden byter sedan schiffer. Detta schiffer ger namnet Tor, uppdelat på två rader, så att övre halvan består av elva tecken. Även här verkar det som Varin lagt ner ett oerhört tankearbete för att uppnå liksom en ram bestående av »elvabitar».

De två raderna med urnordiska runorna med fel ljudvärden utgör tillsammans elva runor.

Rader med elva och tjugofyra runor eller tecken.

VARIN SOM PERSON

Sexton namn förekommer på stenen, samtliga mansnamn. Namnet Vämod återfinns i en del medeltida skrifter, medan namnet Varin är okänt. Varin föregås av runorna | och ǀ. IN har hitintills tolkats som konjunktionen men. Läses däremot IN och UARIN som ett ord, så bildas ordet INUARIN vilket kan läsas som INGVARIN, som då kan jämföras med det fornnordiska INGVARI. På en runsten i Stora Lundby, Södermanland, stavas samma namn IKUARI, i nutida språk Ingvar.

I denna bok använder jag mig likväl av namnet Varin, eftersom det förekommer i tidigare artiklar om Rökstenen.

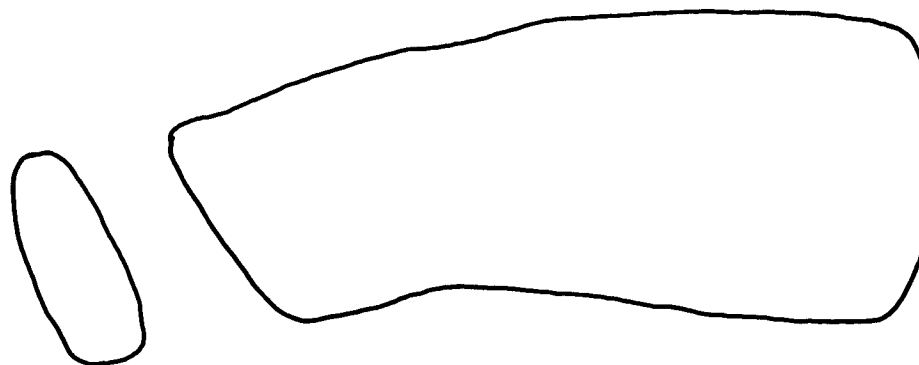
Rökstenens uppförande var givetvis inget, som gemene man hade resurser till att genomföra. Här krävdes för det första, att mannen bakom verket hade gott om folk under sig, som kunde forsla fram blocket och resa det samma. Vidare behövdes runkunskap och gott om tid för att rista stenen, eller råd att leja en ristare. Varin ville säkert inte ha sin runsten alltför långt ifrån sitt hem. Hejla låg relativt nära runstenens plats.

Runorna är illa ristade i jämförelse med andra runstenar, vilket kan tyda på att Varin själv ristade, och Rökstenen var hans enda inskription i sten. Varins religiösa tro var knuten till asarna. I hans inskription förekommer både Oden, Tor och en valkyria. Fruktbarhetsguden Frö var säkert också välkänd, och därmed torde Varin ha varit anhängare till phallosdyrkan.

Att jättar höll till i häradets skogstrakter, det var säkert Varin helt övertygad om. Flera sägner om jättar finns omtalade i häradet.

VARINS TANKE VID HANS FÖRSTA BETRAKTANDE AV STENEN

En phallos kan ha varit hans första tanke, när han iakttog stenens form. Att då placera Sibbes avling på toppdelen, där phallosens skenbara fortplantningsdel finns är naturligt. På ett annat ställe i Östergötland, är en stenstod rest, som föreställer en phallos, belägen vid gården Rödsten utanför Åtvidaberg.

Framsidas strofer hade nog Varin i stort sett klart för sig innan stenens anskaffande. Baksidas innehåll fick sin utformning, när han väl hade stenen framför sig.

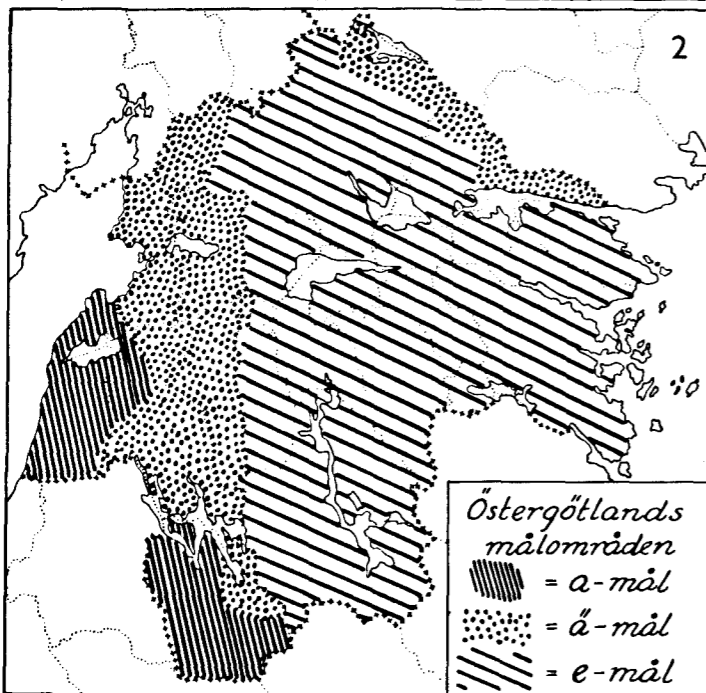
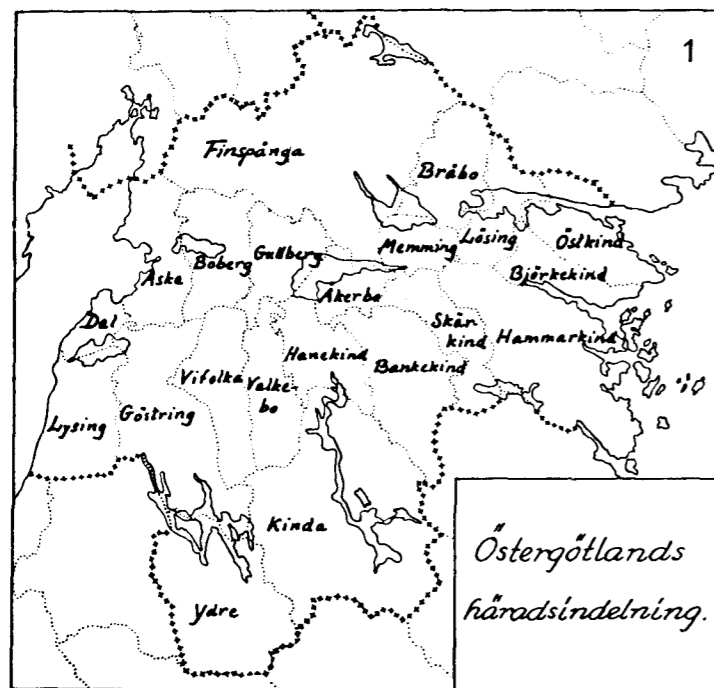
Lönnraderna behöver inte ha någon speciell läsordning. De fick nog den placering på stenen, som bäst passade ur magisk synpunkt.

LYSINGS HÄRAD I FORNA DAGAR

Nästa sida visar två kartor, som ingår i en doktorsavhandling utförd 1953 av Einar Törnqvist. Han redogör där på ett utomordentligt sätt substantivböjningen i Östergötlands folkmål.

Man ser hur a-måldialekten i stort innesluts inom Lysings härad, vilket kan tyda på att häradet hade relativt små kontakter med det övriga Östergötland beroende på självförsörjningsförmågan i häradet. Här fanns åkermark, det fanns sjöar med olika fiskslag. Tillgång till byggmaterial, såsom timmer, sten och vass skapade ytterligare förutsättningar för ett oberoende. Häradet var också genom naturliga gränshinder åtskilt i norr, väster och skogstrakterna mot söder.

RÖKSTENENS BUDSKAP

Mitt antagande: Varin – häradshövdingen, bodde i Hejla. Hans fullvuxne son Vämod hade dött. Varin misstänkte att någon, som var ute efter hövdingeämbetet, mördat hans ende son. Fadern borde ha varit minst 40-50 år vid tiden för dråpet. Möjligheten att avla en ny son fanns, men Varin var gammal och var givetvis medveten om risken att gå bort innan sonen hunnit bli vuxen nog att överta hövdingadömet. En lucka skulle uppstå och Vämods baneman ta över makten.

Vämods far förtvivlades över sonens död, och att ingen kunde ta över. Något behövde göras. Ett ståtligt minne över sonen, honom själv och förfädernas stora gärningar nu när hans dynasti var förbi. Monumentet skulle stå för evig tid. Det över fyra ton tunga stenblocket, nedsänkt 1,3 meter i jorden, gav väl Varin en viss garanti, att runstenen ej kom bort.

Naturligtvis högs runorna in. Järnålderns folk ristade ej, de endast målade runor på bautastenarna, men vid det här laget så förstod man, att kommande generationer ej fortsatte fylla i färg, när inskriften åldrades.

De två första raderna på framsidan skrevs med större runor än de övriga, vilket betonade att Vämod och hans död var det viktigaste och var också impulsen till runstens uppförande. Varin tar sedan upp händelserna i Östgotiska riket. Vid sidan om detta skriver han ner en dikt om kung Tjodrik. Det var givetvis hedrande att nämna, hos vem bragderna hade utförts.

Möjligen tänkte Varin inte skriva mer än innehållet på framsidan, men fick plötsligt iden att fortsätta på de övriga sidorna och samtidigt lägga in trolldom. Baksidan blev något helt annat än framsidan. Han hoppar över nio tal innan Odens valkyria tar plats i ristningen som det tolfte. Räknar upp de tjugo konungarna som det trettonde. Fortsätter med Ingvaldsättlingen. Därefter kommer Vilen, jättekrossaren; utan hans gärning hade inte Vämods ätt haft förutsättningar att regera enligt Varin åsikt.

Varin har eftersträvat vissa talförhållanden och använt sig av lönnrunor i sin åkallan av gudarna. Samtidigt har han åberopat sina förfäders storartade gärningar. Vad ville han då ha ut i gengäld? Önskemålet måste ju här ha samband med Vämods död. Varins högsta önskan var väl att få tillbaka sin son ifrån de döda. Varin har ju själv genom sina berättelser på stenen visat att det nästan omöjliga kunde ske. Han kanske såg en liten chans att rädda sin ätt och dess makt över häradet.

Hade syftet med inskriften endast varit önskemål av magisk art, så hade ett mera lätthanterligt material än sten använts. Han hade då fått samma nytta av inskriften, men på ett enklare sätt. Minnet över ätten var alltså

minst lika viktigt. Varin var kanske inte helt övertygad om magins verkan; slog den inte väl ut så levde minnet i alla fall vidare genom runstenen. För Varin var väl det här inte första tillfället att pröva magins möjligheter. Han hade väl erfarit att gudarna inte alltid var honom till viljes. Men det här var sista halmstrået att gripa efter . . . Inskriften börjar med ättens siste och slutar med ättens första kända medlem, vilken i likhet med den förste beredes ett stort utrymme på stenen. Sagorna, som räknas upp är händelser som inträffat mellan ättens förste och siste.

Hejla. Var det på denna mark som Varin hade sin boning?

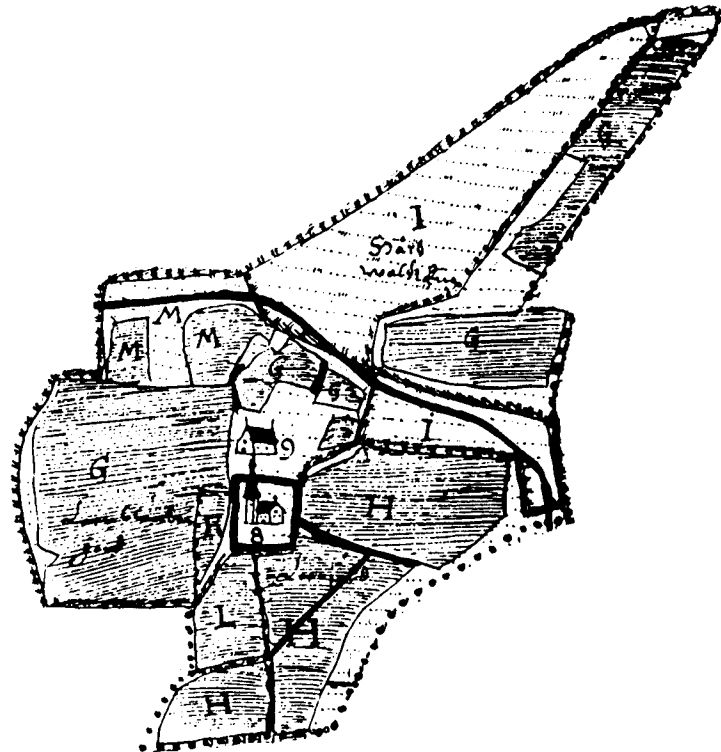

Utsikt mot Rök, sett från Hejla.

URSPRUNGLIGA UPPSTÄLLNINGSPLATSEN

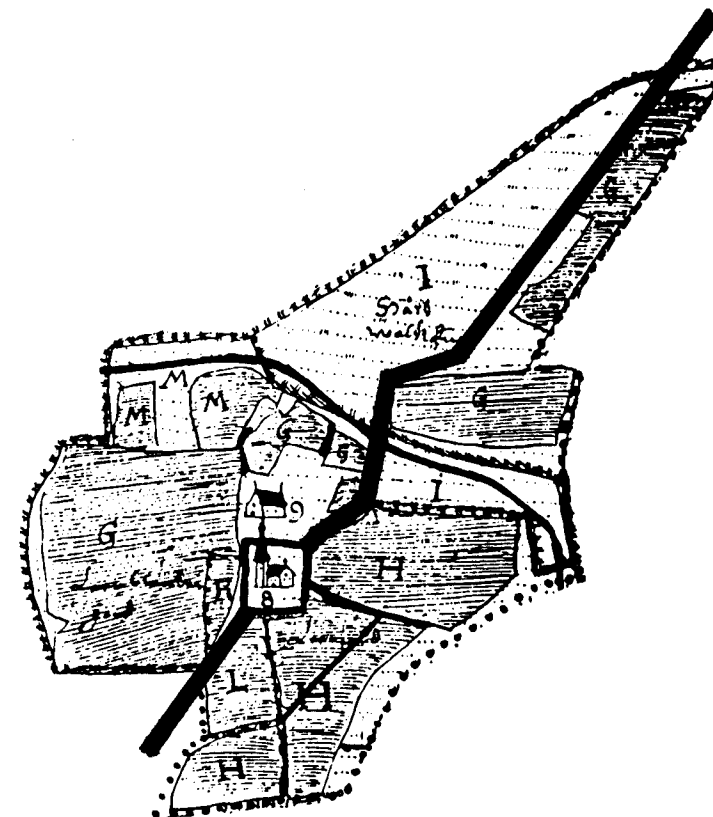
Vid Millingstorp stod stenen från början enligt ett påstående, Ingvaldstorp ett annat. Det är inte troligt att stenen stått i närheten av någon av gårdarna ifråga.

Min åsikt är att runstenens ursprungliga plats var i omedelbar närhet till kyrkan i Rök.

Kyrkbygget i Rök torde ha tillgått på följande sätt. Enligt Östgötalagen bestämde konungen att kyrka skulle byggas, och bönderna inom ett visst område, den blivande socknen, var skyldiga att bygga den. De fick också släppa till mark. För att kyrkan skulle få marken samlad till ett enda ställe, vilket förmodligen eftersträvades, så kanske kyrkan lades på gränsen mellan de två största byarna. Dessa sköt vardera till lika mycket mark, för att sedan ta ut mark i de grannbyar som tillhörde socknen. Alla bönder torde på det viset ha fått göra rätt för sig.

Hade kyrkan fått all mark från Hejla, så hade säkert socknen fått samma namn som gården. Många av Östergötlands socknar bär ju namn efter gårdar, men det fick inte Rök. Någon gård Rök finns inte. Mer än en by fick

alltså släppa till mark, och efter den neutrala runstenen fick kyrkan sitt namn.

Ån var viktig. Man ser på kartan hur norra ängens inhägnad drogs över ån. De betande djuren fick på det viset tillgång till vattnet.

Fil. dr. B. Cnattingius har tidigare i »Fornvännen», beskrivit den medeltida vägen, som i sin sträckning mellan Svanshals och Alvastra, passerar Rök. Han skriver där: »passerade en liten å strax norr om Röks kyrka och fortsatte nordväst om prästgården. Här kunde man för en mansålder tillbaka iakttaga en stenläggning, som utgjorde rester av den gamla vägen».

Vägen har sannolikt haft, innan kyrkans tillkomst, sin sträckning genom kyrkogården.

Runstenen bör ha haft sin plats i omedelbar närhet till vägen och stått på den sida av vägen som tillhörde Hejla.

Under tidig medeltid byggdes kyrkan, sten behövdes i massor. Runstenen inom synhåll från byggarbetsplatsen vågade man inte röra. Dess annorlunda utförande och det obegripliga i runristningen avskräckte nog byggfolket från att ta stenen som byggmaterial. Men kyrkan och socknen fick namn efter runstenen – Rök – stenstoden.

Senare uppfördes en tiondebod på kyrkogårdens sydvästra hörn, där den gamla vägen nu tog slut. Man hade lagt boden på sådant sätt, att en transportväg fanns för byggstenarna.

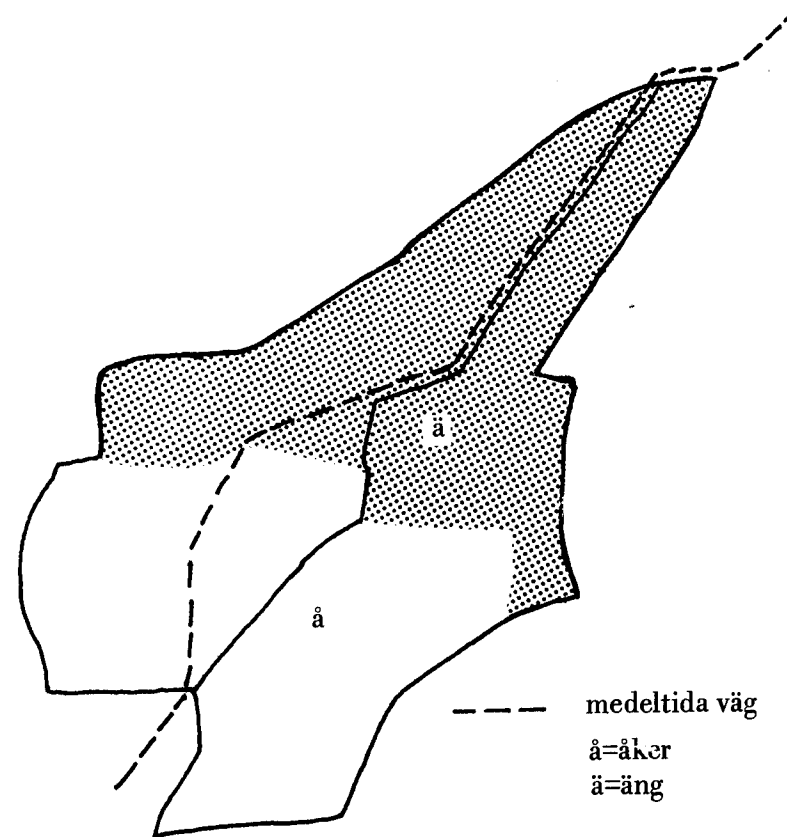
En alltför frestande närhet till runstenen, när kyrkoboden byggdes, gjorde att den murades in där. Stentillgången var väl inte lika god, som tidigare. Det mesta hade redan gått åt till kyrkans byggande. Under tiden för kyrkans uppförande, hade folkets kristna medvetande vuxit, kanske genom prästens väl valda ord, när bönderna klagade över det hårda slitet med stentransporten. När kyrkan väl var färdig, så förstärktes gudstron ytterligare, och rädslan för det hedniska monumentet minskade, vilket bidrog till stenens inmurning i tiondeboden.

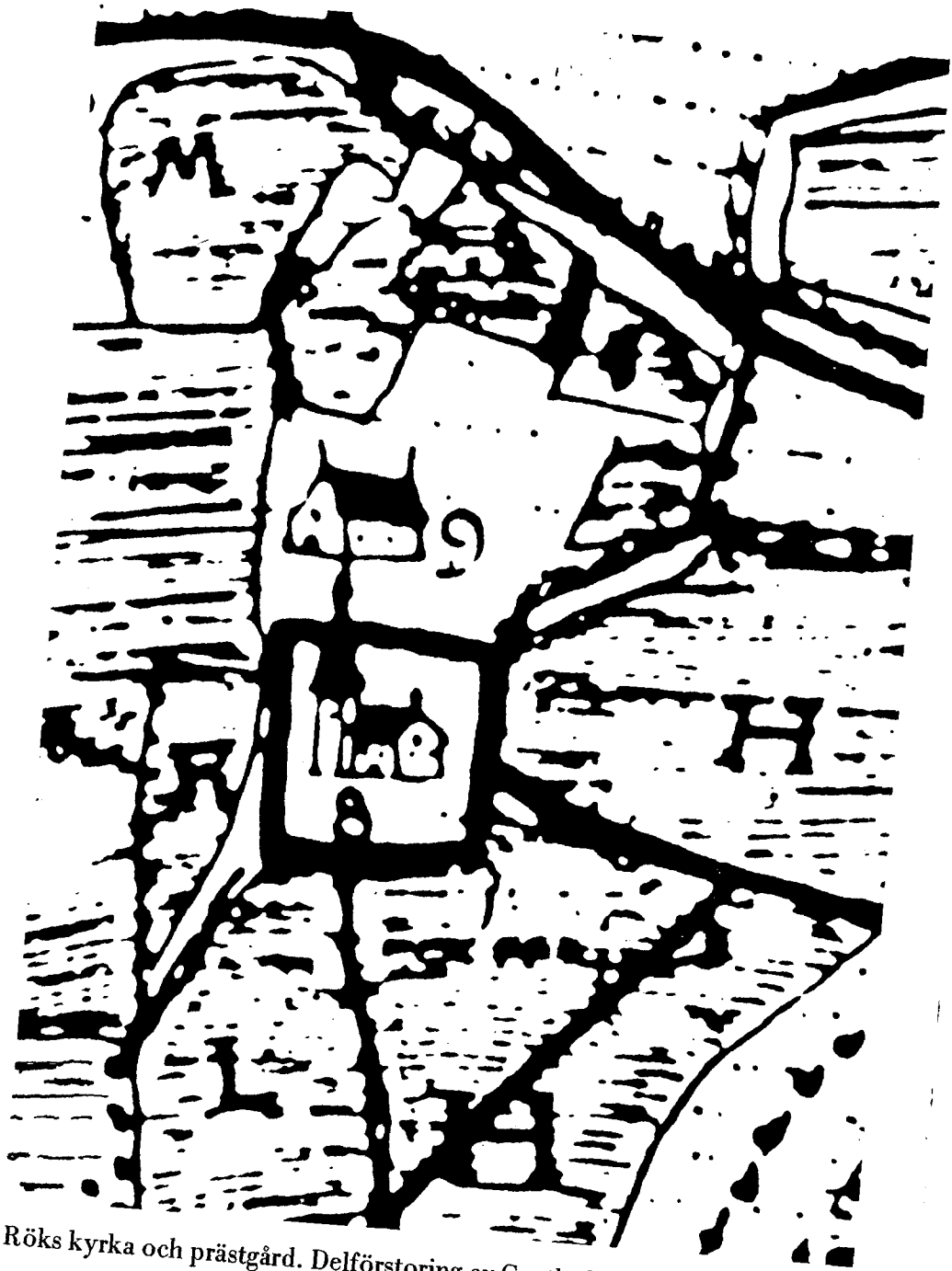
Runstenens stora tyngd talar också för att den stod i närheten av kyrkoboden. Hade stenen haft sin plats på större avstånd, så hade den väl, i likhet med många andra runstenar, blivit sönderslagen till mera lätthanterliga bitar, om den överhuvud taget blivit använd som byggmaterial.

Varin placerade runstenen på den högsta punkten vid vägen, med stenens framsida vänd mot vägen. Från sitt högsäte i Hejla kunde han på avstånd betrakta stenens vackra siluett.

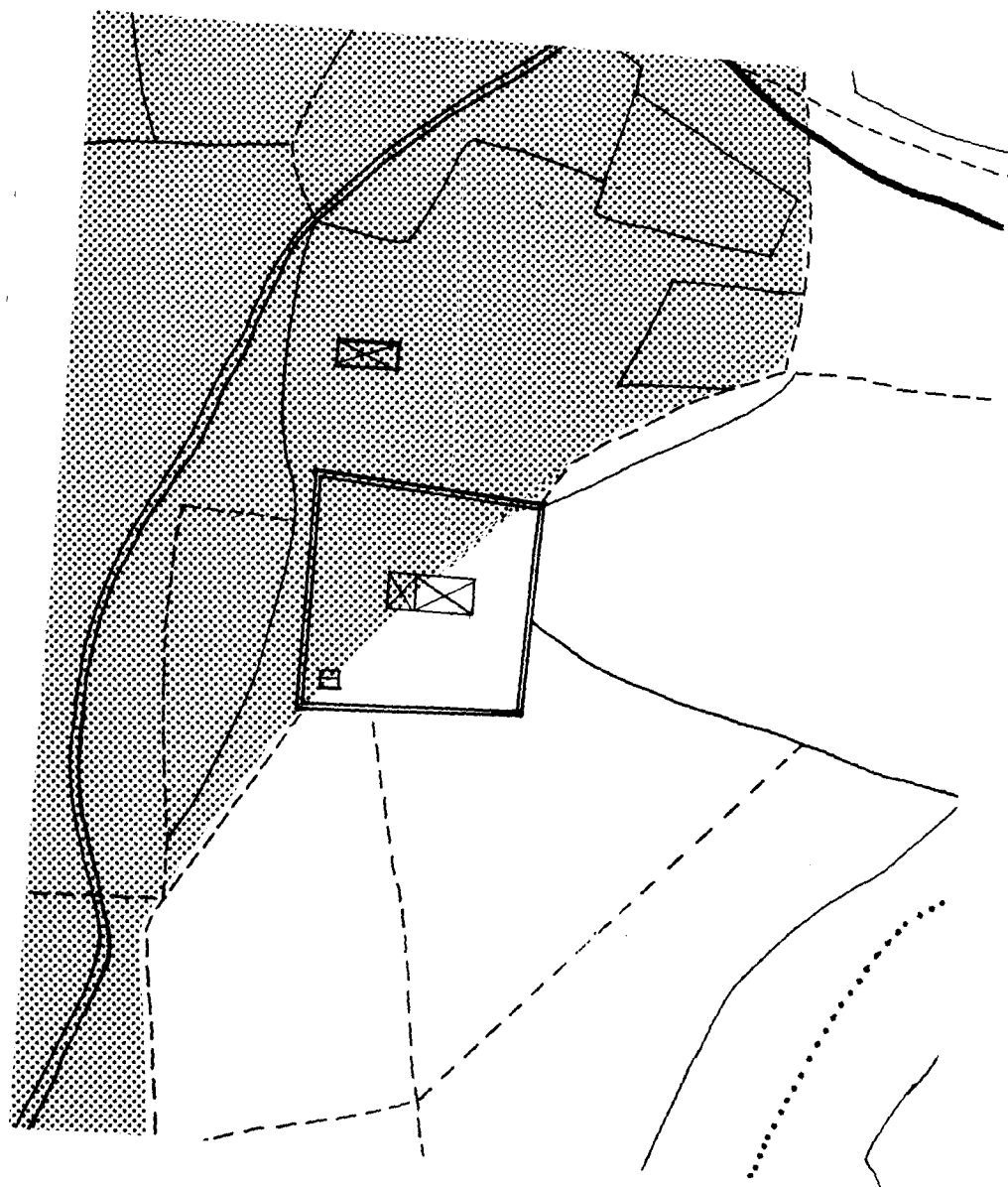
Man ser på kartan hur vägen fick krökas runt om kyrkogården och prästgårdens tomt, för att före kyrkans tillkomst, ha haft en rakare sträckning.

Hejla var en av de två byar, som upplät mark till kyrkobygget. Ägo gränsen kom att skära diagonalt genom kyrkogården. Prästgården fick lika mycket åker och äng, från vardera byn. Även ån har samma längd på båda sidor om gränsen. Vattenståndet var mycket högre i ån under 800-talet. Den har sitt utlopp i Tåkern, som har sänkts 1,7 meter efter 1844, och därmed ökat åns avtappning.

Röks kyrka och prästgård. Delförstoring av Groths karta 1640.

Kyrkogårdsboden låg på gränsen mellan byarna. Runstenen var inmurad i bodens östra vägg. Stenen stod på Hejlas ägor. När man murade in stenen, så valdes den sida av boden, som var närmast runstenens tidigare uppställningsplats. Man släpade säkert inte omkring det väldiga stenblocket mer än nödvändigt.

ORDLISTA

Den vänstra kolumnen upptar de ord som ingår i Rökstenens inskription, direkt överförda, men med nutida bokstäver. Högra kolumnen är översättningen till det fornnordiska språket.

a	a	hin	hinn	saman	saman
aft	aft	hraiþmaraR	HraiðmaraR	satin	satin
ain	ain	hoslj	husli	sinum	sinum
alu	allu	hauriaR	hværiaR	skati	skati
altum	aldum	hraiþulfaR	HraiðulfaR	skialti	skialdi
an	an	iatun	iatun	stanta	standa
an	hann	is	es	stiliR	stilliR
at	at	itu	etu	strantu	strandu
auk	auk	knati	knatti	sunu	sunu
baþar	þadaR	knua	knua	suap	svað
birnaR	BjarnaR	kunukaR	kunungaR	sunir	synir
burin	burinn	kunaR	GunnaR	tikiR	tigiR
burniR	buniR	kunmuntar	GunnmundaR	traki	drængi
bruprum	broðrum	kuta	guta	tu	do
þur	þorr	likia	liggia	tuaiR	tvaiR
þrita	þrettaunda	manum	mannum	tualf	tvalf
þurmuþi	þurmoði	miR	meðR	tualfa	tvalfta
þat	þat	mukmini	mogminni	tuaR	tvaR
faþi	faðiR	marika	Mæringa	uaim	hvaim
faikian	faigian	nabum	nampnum	uamup	Væmod
fiakura	fiagura	nipR	niðR	ualkaR	ValkaR
fiakurum	fiagurum	niu	niu	ualraubu	valraubuR
fiaru	fiaru	nirupR	niroðR	ualraubaR	valraubaR
fim	fim	nuk	nuk	uaRin	vaRin
fur	fur	nu	nu	ub	umb
flutna	flutna	numnaR	numnaR	uilin	Vilinn
golmjnm	guldinn	oaR	vaRi	uintur	vintur
haislaR	HaislaR	rapulf	Raðulf	uituaki	vettvangi
harup	Harup	raip	reð	ul	ol
hoaR	hvar	rukulf	Rugulf	umisum	ymissum
huaR	hvar	runaR	runaR	urpi	urði

ORDLISTA

Vänstra kolumnen anger det fornnordiska ordet, och högra kolumnen den nutida svenska översättningen eller tolkningen.

a	i, på	guta	poetisk omskrivning för »gotisk häst»
aft	efter		
ain	en	HaislaR	plur. av personnamnet Haisel
allu	alla		
aldum	släktled, mansålder	haruð	personnamn
an	på	hvaim	vem
at	vid, till, åt	HraiðulfaR	plur. av personnamnet Hraioulf
auk	och		
badar	båda	hann	han
Bjarnar	plur. av personnamnet Björn	hvaR	vem
		hinn	den där, bestämd adjektiv artikel
burinn	född		
burniR	född av	HraiðmaraR	Reidhavet (Adriatiska havet)
broðrum	bröder		
do	dog	husli	offer
drængi	kämpe, ung bra man	hværiaR	vilka
þorr	Tor eller var dristig	iatun	jätte
þrettaunda	trettonde	knatti	kunde
þurmoði	djarve, dristige, hjälte	knua	slå, klämma, krossa
þat	det	kunungaR	konungar
es	är	liggia	ligga
etu	föda	mannum	män
faði	skrev (skriva)	mogminni	folkminne eller unga männen
faðiR	fader		
faigian	döde	Mæ ringa	beteckning på Tjodriks släkt, utmärkt, framstående
fiagura	fyra ack. plur.		
fiagurum	fyra dat. plur.		
fiaru	livet	nampnum	namn
fim	fem	niðR	släkt, frände, ättling
fur	för	niu	nio
flutna	sjömän, sjökrigare	nirøðR	nittio
guldinn	gåldad	nuk	adv. 'nu' med enklitiskt pron. 'jag'
gunnaR	Gunn (valkyria)		
GunnmundaR	plur. av personnamnet Gunnmund	nu	nu
		numnaR	tagna

ol	avlade	tvalf	tolv
Raðulf	personnamn	tvalfta	tolfte
reð	rådde, styrde	tvaR	tvenne
Rugulf	personnamn	urði	x
runaR	runor	ValkaR	plur. av personnamnet Val-
saman	tillsamman		ke
satin	satt	valraubuR	stridsbyte
sinnnum	sin (possesiva pron.)	valraubaR	stridsbyten
skati	främste	vaRin	var, voro
skialdi	skölden	Varinn	personnamn
standa	stånda, står	vaRi	blev, vart
stilliR	härskare, hövding, poetisk omskrivning för kung	vettvangi	slagfältet
	stranden	Villinn	personnamn
strandu	sonen	vintur	personnamn, känt från medeltida skrifter
sunu	som	ymissum	ömse
svað	söner		
syniR	ett antal av tio		
tigiR	två		
tvaiR		x) uroi fiaru, översättning osäker. Kan betyda miste livet eller landsteg.	

RÖKSTENENS PERSONNAMN

Björn	21
Gunnmund	21
Haisl	21
Harud	21
Ingvar	44
Nid	27
Reidulv	21
Rugulv	21
Rådulv	21
Sibbe	31, 32, 44
Vilen	26, 27
Tjodrik	20, 21, 47
Tor	34, 35
Valke	21
Varin	44, 45, 47, 48, 54
Vämod	47

ORTSNAMN

Adriatiska havet	61
Alvastra	59
Birka	22
Disevid	31
Eje	14
Heda	13, 27
Hejla	53, 54, 59
Ingvaldstorp	23, 24
Jättingstad	27
Lysing	13, 31, 59
Millinstorp	52
Omberg	27
Reidhavet	20
Rök	13, 52, 53
Röks prästgård	52, 55
Sibberyd	31

Själland	21, 22
Täkern	55
Valkebo	22
Verona	21
Väversunda	31
Ödeshög	13

ÖVRIGT

Ansgar	22
Anund	22
Björn	22
Eddan	13, 27
Lönnrunor	37, 38
Märingar	20
Oden	21, 39, 44, 47
Schiffer	23, 26, 27, 29, 30, 34, 38
Teoderik	20
Valkyria	21

LITTERATUR:

Fornvännen. 1962.
Fornvännen. 1970.
von Friesen, O. Rökstenen. 1920.
Jansson S. B. F. Runinskrifter i Sverige. Ny illustrerad litteraturhistoria. 1963.
Sveriges runinskrifter. Östergötland. 1917

KARTOR

Groth Larsson J. 1640. D10:41
Rogier 1650 Västanstång